

Kálmán Ungvári Kinga

John Dewey filozófiája a hálózati társadalom korában

John Dewey pragmatista gondolkodó számára az egyik alapvető kritérium a világ dolgainak megítélésében a hasznosság, a gyakorlati kivitelezhetőség volt. Tanulmányom annak a vizsgálatára irányul, hogy feltárja, milyen módon hasznosíthatók éppen Dewey filozófiai eszméi a jelenkori feltételek között; alapfogalmainak, téziseinek milyen kapcsolódási lehetőségei vannak a jelenkor emberét foglalkoztató problémákhoz. Dewey gondolatai kétségkívül előremutatóak voltak, de sok vonatkozásban – elismerten is – idealisztikusak maradtak. A társadalom, amelyről írt, a 19. század végétől a 20. század közepéig, a világ, amire ő reflektált, az elmúlt évtizedek alatt rendkívüli változásokon ment keresztül. Dewey tisztában volt azzal, hogy sem a nevelők, sem a filozófusok nem láthatják előre mindazokat a változásokat, amelyekre a fiatalokat fel kellene készíteni, csak készségeket, eszközöket adhatnak a kezükbe a váratlan szituációk kezeléséhez.

Dewey mai relevanciájának feltárásához szükségesnek tartom röviden vázolni, milyen ez az új Újvilág, amiben Dewey gondolatai visszhangra találhatnak; ebben alapvető támpontunk Manuel Castells hálózati társadalom-leírása lesz, majd erre vonatkoztatva vizsgálom meg azt, hogy Dewey filozófiájának alapfogalmai – élet, tapasztalat, növekedés, demokrácia, multikulturalizmus – miképpen működnek s működhetnek-e egyáltalán e radikálisan új kontextusban.

A hálózati társadalom gazdasági, technológiai, kulturális jellemzői

Castells tekintélyes mérvű feltáró munkája kezdetén leszögezi,¹ hogy értelmezésében a jelenkori gazdaság, társadalom, kultúra elemzéséhez az információs technológiai forradalom szolgál kiindulópontul, anélkül hogy a technológiai determinizmus csapdájába esne. Úgy gondolja, hogy kölcsönhatásról van szó: a technológia hat az emberekre, beépül a társadalomba, illetve a társadalom hat a technológiára – lassíthatja vagy felgyorsíthatja a technológiai fejlődést. A technológia önmagában nem irányítja a történelem alakulását, de elsajátításának mértéke és módja meghatározó a társadalom jövőjére nézve.

1980-tól a kapitalista rendszer világszerte átrendeződik, az etatizmus válságba kerül, a vállalatok kapcsolathálózatai decentralizálódnak, a tőke megerősödik a munkával szemben, és ennek okán gyengül a munkásmozgalmak befolyása is. A tőkefelhalmozás következtében nő a kulturális és gazdasági differenciálódás. Ezzel egyidejűleg felgyorsul a globális gazdasági verseny: megjelenik az ázsiai régió mint új és erőteljes feldolgozóipari központ, az európai egyesítés, a volt Szovjetunió államainak piacgazdaságra való áttérése mind ezt a globalizálódást erősíti. A kapitalizmus átszerveződése és az informacionalizmus szorosan összefüggnek, világszintű jelenségként, de a különböző társadalmak speciális vonásaiknak megfelelően

Kálmán Ungvári Kinga (1973) – doktorandusz, tanársegéd, BBTE, Kolozsvár, kungvari@yahoo.com

¹ Castells, Manuel: *A hálózati társadalom kialakulása*. Bp. 2005. 38.

reagálnak erre. Az új információs technológiák globális hálózatokba integrálják az egész világot, a számítógép virtuális közösségek sokaságát hozta létre. Ebben a kontextusban Castells két ellenkező irányú tendenciát állapít meg: a globalizáció és az identitáskeresés egyidejű fokozódásáról beszél,² a Hálózat és az Én közötti feszültségek felerősödéséről. A feszültségek eredményeként a hagyományos értékrendek átrendeződnek, jellemző módon a patriarkalizmus, a vallási tradicionalizmus és a nacionalizmus értékeit az emberek újraértelmezik, sok esetben elutasítják.

A kilencvenes évek Amerikája kettős képet mutat. A szerkezetátalakítás, az informacionizmus és globalizáció hatására profitábilis rendszerré vált, ugyanakkor a szegénység és egyenlőtlenség növekvő tendenciáit mutatja. Castells néhány fontosabb folyamattal hozza összefüggésbe ezt a jelenséget. Az áttérés az ipari társadalomról az információs gazdaságra az alapmotívum, aminek számos következménye van. Az új rendszerben a magas iskolázottságra való igény hozzájárult a jó minőségű felsőfokú oktatáshoz való egyenlőtlen hozzájutáshoz, az iparosodás leépítése miatt bizonyos típusú munkaerő is szükségszerűen leépülőben van, a munkafolyamatok individualizálódnak és hálózatosodnak, a fejlődés ellenére azonban egyes munkaerő-kategóriák még mindig hátrányosan vannak megkülönböztetve. A két gazdasági ágazat, a hagyományos és az információs gazdasági szféra között egyre nagyobb a szakadék, a kezdeti egyenlőtlenségeket folyamatosan újratermelik, a lakosság azon része, mely nem illeszkedik az információs rendszerbe, „a szegénység bugyraiban marad”.³

A jelenlegi technológiai forradalom különbözik az eddigiektől, a tudás és információ immár nem egyszerűen alkalmazandó eszközök, hanem fejlesztendő folyamatok, a felhasználók egyben alkotók és továbbgondolók is. Az emberi intelligencia ebben a folyamatban közvetlen termelőerővé válik. Abban is különbözik az eddigi technológiai forradalmaktól, hogy az egész bolygón elterjedt, mert bár vannak „érintetlen foltok”, a jelentősebb szerepet játszó társadalmi csoportok mindenütt bekapcsolódtak az új technológiai rendszerbe. A forradalom előzményeit – Castells szerint⁴ – a telefon és rádió felfedezésében kereshetjük, majd a főbb áttörést a második világháború utáni elektronikai felfedezések képezték: a programozható számítógép és a tranzistor kifejlesztése. Az új technológia szélesebb körű elterjedése az 1970-es évek tehető, a mikroprocesszor felfedezésével vette kezdetét. Az elektronikai technológia az interaktív kommunikáció irányába fejlődött, s elvezetett ahhoz, hogy megszülethessen az internet, ami Castells szerint is az információs kor legnagyobb jelentőségű technológiai médiuma. Az internet alapjait az Egyesült Államok honvédelmi minisztériuma⁵ fektette le, először katonai, majd tudományos célokra fejlesztették ki, a katonai szféra mellett fokozatosan bekapcsolódtak a tudományos és egyetemi központok. A nyolcvanas évek végére sok millió számítógépfelhasználó vett részt egymással nem kompatibilis kereskedelmi, kooperációs hálózatokban, a kilencvenes évektől átváltottak az internetprotokollokra, így hozzájárultak az internet bővüléséhez. Az internet elérhetőségét a mindennapi felhasználó számára a World Wide Web tette lehetővé, mert egy könnyen felhasználható keresőrendszert kínált.

² Uo. 58–59.

³ Castells, Manuel: *Az évezred vége*. Bp. 2007. 155.

⁴ Castells: *A hálózati társadalom kialakulása*. 78.

⁵ Ez volt az ún. ARPA program (Advanced Research Projects Agency), s az általa létrehozott kommunikációs hálózat neve az ARPANET volt.

Castells az elektronikai fejlemények mellett rámutat⁶ a biotechnológia és géntechnológia fejlődésének a szerepére is, a klónozás forradalmi újításának kiszámíthatatlan etikai következményeire az élet újraértelmezésében. A génterápia legfőbb eredménye a betegségek megelőzése, a genetikai hibák kiküszöbölése lehet, s implicit módon az ember élettartamának megnövelése.

Ezt az információs, technológiai forradalmat Castells amerikainak tekinti, elsősorban kaliforniainak, hiszen a forradalom kibontakozása a Szilícium-völgy⁷ kialakulásához kapcsolódik. Noha az online hálózatok mindjobban elterjedtek, mégis szükséges volt a szakértők térbeli koncentrálását is megoldani, hogy a fejlődés dinamizmusa biztosítva legyen, illetve a további tudósokat, felfedezőket hatékonyabban be lehessen vonni. Az amerikai újítók, vállalatok indították el tehát a forradalmat, és a mai napig vezető szerepet játszanak a technológia bővülésében, még akkor is, ha a 21. században az európai és távol-keleti fejlesztők egyre fokozottabban mutatnak fel komoly eredményeket. Ez az újító légkör adott tápot a technológiai forradalom kibontakozásának, amelyben a felfedezések és alkalmazások egymást generálják. Az információs forradalom privilegizált helyszínei a metropoliszok, Amerikában és a világ minden többi részén is, jelezve azt, hogy az innováció bizonyos mértékig még mindig térhez kötődik, és közvetlen kontaktusokat is feltételez.

Röviden összegezzük a forradalom jellemzőit. Castells szerint⁸ ennek a forradalomnak a nyersanyaga az információ – a technológiák az információra irányulnak, nem csupán felhasználják az információkat, mint az eddigiekben, hanem a cél maga az információtermelés. Az új technológiák kihatnak minden emberi tevékenységre, befolyásolják és alakítják minden emberi megnyilvánulásunkat. A technológiai forradalom jellegzetessége a hálózatiság, az intenzív kölcsönhatás és az, hogy a hálózatok exponenciális növekedésének következményeként a hálózaton kívül maradás egyre hátrányosabb. Ez a technológiai paradigma rugalmas: a folyamatok megfordíthatók, alapvetően alakíthatók, képlekenyek, átrendezhetők. A speciális technológiák erősen integrált rendszerben vesznek részt, nehezen szétválaszthatók, egyik elem nem képzelhető el a másik nélkül, így például biológiai anyagok felhasználódnak a mikroelektronikában, mikroprocesszorokat juttatnak be élő organizmusokba, beépítik a biológia logikáját az elektronikus berendezésekbe, fokozva az ember és gép kölcsönhatásait. Castells rendkívül fontos következtetése, hogy ebben a paradigmában az információs rendszer nem egy végpont felé halad, hanem mind nagyobb adaptivitás és nyitottság felé.

A fentiekből következően a jelenkori gazdasági rendszer is információalapú – a gazdasági szereplők sikere attól függ, hogy milyen mértékben képesek alkalmazni a tudásalapú információt. Ugyanakkor globális, mert a termelés, fogyasztás globális léptékben történik, nem utolsósorban hálózati, mert a gazdasági élet – a multinacionális és transznacionális vállalatok élete – globális hálózatban nyilvánul meg. Ebben a gazdasági kontextusban megváltozik a munka és a foglalkoztatás jellege is. Castells a munka individualizálódásáról beszél⁹ a széttöredező társadalmakban: rugalmas munkaidő jellemző, munkavégzés nem kizárólag a munkahelyen

⁶*I.m.* 98.

⁷San Franciscótól ötven km-re fekvő terület, jól képzett mérnökök és tudósok letelepedési helye, a honvédelmi minisztérium támogatásával és kezdetben a Stanford Egyetem vezetése alatt.

⁸*I.m.* 116–118.

⁹Uo. 283.

kell történjék, a mobilitás valamelyest kényszerű, az alkalmazottak sok tekintetben ki vannak szolgáltatva a munkaadók növekvő igényeinek, s ezáltal a bizonytalanság is egyre nagyobb.

A kultúrát illetően jelek létrehozásáról és fogyasztásáról van szó, mondja Castells Baudrillard és Roland Barthes nyomán. A szimbolikus reprezentáció egybeolvad a valósággal, minden kommunikációs mód az elektronikus médiumba integrálódik. Ha a valóságot mindig is szimbólumok révén fogtuk fel és fogalmazzuk meg, akkor el kell fogadnunk, mondja¹⁰ Castells, hogy a virtuálisnak nevezett valóság is egy valóság, hiszen „kódolatlan” valóságélmény sohasem létezett. Dolgozatunk szempontjából talán ez a legérdekesebb hangsúlyozás, hiszen függetlenül a médiumoktól interaktív emberi kommunikációval állunk szemben, amely a maga módján életszerű, így „valóságos virtualitásról” beszélhetünk. Ebben a rendszerben a valóság virtuális képi környezetbe van ágyazva, és a látszat válik közvetlen tapasztalattá. Ahhoz, hogy részt vehessünk ebben a kommunikációs rendszerben, alkalmazkodnunk kell a logikájához, nyelvezetéhez, belépési helyeihez, kódolási szabályaihoz. Castells fontosnak véli, hogy a központi elosztású multimédia-rendszer helyett a decentralizált internetes, több csomópontú kommunikációs hálózat domináljon, és ezzel a rendszerrel valódi kölcsönhatásba lépünk a passzív befogadás helyett. A rendszer egyébként könyörtelenül bekebelezi kulturális megnyilvánulásaink valamennyi formáját, a hálózaton kívül maradók hatása ha nem is tűnik el, de jelentősen gyöngül.

Ha ez idáig a társadalmi cselekvés a természet és kultúra közötti viszonyoknak a mintázata volt, s hol előbb a természet, hol később a kultúra dominált, ma már Castells szerint¹¹ ebben a tekintetben is teljesen új korszakban vagyunk. A kultúra oly mértékben legyőzte már a természetet, hogy azt mesterségesen, kulturális formában lehet csak megközelíteni, rekonstruálni mint a természet ideális kulturális formáját. A társadalmi kölcsönhatások tekintetében tehát a társadalmi szerveződés „tisztán kulturális mintáinak” korszakában vagyunk. Ez a pillanat lehet, Castells szerint, a történelem új kezdete, az információs kor, amikor az emberiség szembesül önmagával, még akkor is, ha a látvány nem feltétlenül kedvére való.

Dewey nézetei a Hálózat viszonylatában

Tapasztalat és növekedés a hálózati társadalomban

Dewey szellemi pályafutása Amerika iparosodásával párhuzamosan bontakozott ki. Ő is szemtanúja volt egy forradalmian új világ megjelenésének, annak a világnak kialakulásakor alkotott, amely végéről Castells beszél. Dewey a maga idejében megállapította, hogy a technológia szerepe nem hagyható figyelmen kívül, és azt is felismerte, hogy a nagytőke – paradox módon – a tudomány és a technika fejlesztésének és ezáltal a nyomor általános fõlszámolásának a kulcsfigurája, hiszen a munkahelyek teremtése és az általános jólét ettől függ. Az eredeti intenciójában emberbarátinak nem mondható tőke csak úgy tud továbbgyarapodni, ha gyarapítja saját „társadalmi, gazdasági, politikai környezetét” is, vagyis a társadalom egészét. Dewey szerint ezzel magyarázható, hogy a gyorsan fejlődő amerikai technológia és gazdaság

¹⁰ Uo. 490.

¹¹ Uo. 608.

viszonylag rövid idő alatt túllépett a kapitalizmus kezdetleges szakaszán. Amerika száz év alatt gyökeresen megváltozott, gazdasági, társadalmi, kulturális téren alapvetően más feltételek alakultak ki, ezt jelzi az információs forradalom szintagmája. Milyen tanulságok vonhatók le az új szerkezetű, hálózatra épülő világban élő jelenkori ember számára Dewey alkalmazhatóságára, aktualitására vonatkozóan? Ha nem tudhatjuk, mire készítjük fel a fiatalokat, amikor a jövőre irányítjuk a figyelmüket, milyen eszközöket bocsáthatunk a rendelkezésükre, amikkel kezelhetik a folyton változó valóságot? Ennek mentén Dewey aktualitásának is ez lehet a legfőbb kritériuma: képes volt-e a filozófus olyan instrumentumokat, gondolkodásbeli fogódzókat kidolgozni, amelyekkel akár a 21. században is boldogulni lehet.

Kiindulópontot képezhet elemzésünk során a tapasztalat értelmezése: Dewey számára a tapasztalat ember és természet közötti interakció eredménye, a természet élő és élettelen dolgok egysége lévén. Castells a tapasztalat alatt azokat a cselekvéseket érti,¹² amelyek visszahatnak az emberekre, vagyis ahogy Dewey is gondolta, mindenekfelett nevelőhatásúak. Dewey tapasztalatkonceptiója első látásra mégsem alkalmazható az új helyzetben, hiszen az a természet, amiről eredetileg Dewey naturalizmusa beszélt – amennyiben hihetünk Castellsnek – ma már nem létezik. De a természet Dewey számára kiterjesztett értelmű volt, így azonosítható azzal a valósággal, amely körülvesz, amihez szimbolikusan viszonyulunk. Dewey ebben a megvilágításban érdekes lehet, hiszen a valósággal való kapcsolatunkat a folytonosság és interakció mentén, vagyis horizontális és longitudinális irányban, valamelyest hálózatszerűen képzelte el. A kölcsönhatások intenzitása, illetve a folyamatos növekedés a hálózati létre éppúgy jellemző. Sem Dewey, sem Castells nem képzel el egy végpontot ennek a növekedésnek a céljaként, az élet – vagy a hálózat – maga a növekedés. Az a valóság, amiről Castells beszél, nem kevésbé valós, mint az, amihez Dewey is viszonyít, hiszen valamilyen formában a környezetünk értelmezése kódolással, dekódolással is jár, ehhez viszonyulunk tapasztalataink során. Másrészt azt az elemi életszerűséget, amiről Dewey elsődlegesen beszél, Castells sem tartja elhanyagolhatónak a mai társadalom szempontjából, hiszen éppen a Szilícium-völgy példája igazolja legjobban a közvetlen együttműködés, a szemtől szembeniség fontosságát.

Az információs társadalom jellemzője, ugyanakkor legkritikusabb problémája is a fejlődés. Dewey a növekedést, fejlődést tartotta az élet lényegének, a vég nélküli fejlődésben hitt, amelynek semmi más célja nincs, csak önmaga. Ma egyik alapvető kérdés, hogy az a fejlődés, amit eddig jónak hittünk, fenntartható-e. A fenntarthatóságon olyan fejlődést értünk,¹³ amely kielégíti a jelenbeli szükségleteinket, de nem veszélyezteti az eljövendő generációk szükségleteinek kielégítését. Dewey hangsúlyozta, hogy a növekedésnek a közösség javát kell szolgálnia – ma ezt új megvilágításba helyezi a környezetünk kiaknázottsága, a vele kapcsolatos veszélyek. A Dewey által fontosnak tartott múlt és jövő közötti folytonosságot csak akkor érhetjük el, ha a ma élő nemzedékek gondolnak a jövő nemzedékeinek élethez való jogaira is. Dewey az evolúciós elmélet hatására dolgozta ki naturalisztikus koncepcióját. Az evolúciós elmélet fontos állítása, hogy az evolúció során a fajok felismerik a környezethez való alkalmazkodás, az evolúció követelményeinek való megfelelés törvényét. Minden fajnak van környezetérzékítő képessége, amelynek segítségével képes alkalmazkodni a változó körülményekhez. Ha nem ismeri fel egy faj a környezetét és annak változásait, akkor nincs esélye a túlélésre. Ennek

¹²Uo. 51.

¹³A Bruntland-bizottság jelentése, ENSZ „Közös jövőnk” címmel, 1987.

értelmében gondolhatjuk úgy, hogy ma a tudatos környezetvédelem (ami bizonyos fokig tudomány a tudomány ellen) elengedhetetlenül összefonódik az emberek növekedésről szóló elképzeléseivel. Nem szeretnék a zöld politikák elemzésével foglalkozni ebben a keretben, csupán arra világítanék rá, hogy Dewey fogalmainak újragondolásakor ezt a környezettudatos szempontot is figyelembe kell venni – úgy vélem, beilleszkedik gondolatmenetébe a növekedés ilyen jellegű rekonstrukciója. Ha Dewey szerint a nevelés a folytonosság megteremtésének biztosítója, úgy a zöld gondolkodás bevezetése az iskolai nevelésbe egyet jelent a jövőre való reális reflektálással. Az ipari társadalom eltávolodott a természettől, az információs társadalom bizonyos mértékben tudatára ébredt ennek, s a fenntarthatóságra, ökológiai intézkedésekre való odafigyelés a folyamat kezdetét jelentik. Ebben a folyamatban az evolúció talán úgy lesz elgondolva, hogy ne veszélyeztesse emberi létünket.

Kommunikáció a hálózati társadalomban

Dewey számára a kommunikáció átadás-átvételt, aktív részvételt jelentett, ami az internet-alapú kommunikációnak fő jellemzője. A virtuális közösségeken ma az interaktív kommunikáció önállóan kialakított elektronikus hálózatait értik, melyek közös célok vagy közös érdekek köré szerveződnek, nem egy esetben a kommunikáció képezi önmagában a célt. Ezekben a rendszerekben egyes elemzők szerint¹⁴ intenzív kölcsönös kapcsolatok létesülnek, új társaságképző formát képviselnek. A társaságok tagjai online személyiséget építenek ki a kommunikáció során, az önkifejezésük érdekében. Egyes elemzők szerint¹⁵ az online identitás könnyű menekvés a valós élet problémáitól, ezzel szemben felhozható azonban az a tény, hogy ezek az emberek, ha kettős életet élnek is, kötve vannak saját fizikai létük problémáikhoz, fájdalmihoz, a halandósághoz. Egy másik, az internetes kommunikációt érő kritika, hogy az így megélt élet dehumanizáló hatású, magányhoz, depresszióhoz, elidegenedéshez vezet, csökken a családtagokkal folytatott kommunikáció. Azonban Castells arra figyelmeztet, hogy az igazság ebben a kérdésben is valahol a középen van: nem szabad, nem lehet szembeállítani a valós és virtuális közösségi életet. A virtuális közösség démonizálása azért nem megfelelő, mert alapjában véve a hagyományos közösségek sem idilliek, nem a kölcsönös támogatásról és kötődésről szólnak már jó ideje, az iparosodott társadalmakban el is tűnt a szoros egységet alkotó közösségi lét. Többéves kutatások mutatnak rá¹⁶ arra, hogy az online és offline közösségek egyaránt működőképesek lehetnek.

Az internetfelhasználók érdekeik és érdeklődési körük függvényében szerveződnek, interakcióik specializáltak, funkcionálisak és támogató jellegűek. A hálón erős és gyenge kapcsolatok fejlődnek ki, ez utóbbiakat tartja Castells figyelemre méltónak.¹⁷ A gyenge kapcsolatok idegenekkel létesülnek, információszerzés érdekében, alacsony szintű ráfordítás ellenében új lehetőségeket nyitnak meg. Eltérő társadalmi pozíciójú emberek között is létrejönnek ilyen gyenge kapcsolatok, kiterjesztve az egyén társas kapcsolatait a szociálisan meghatározott korlátokon túlra, ami a mai individualizálódás kontextusában pozitív fejleményként fogható fel. Az online kommunikáció elősegíti a gátlások nélküli eszmecserét, az őszinte megnyilatkozásokat,

¹⁴ Castells idézi John Perry Barlow-t. = *A hálózati társadalom kialakulása*. 469.

¹⁵ Castells idézi Mark Sloukát. = Uo. 470.

¹⁶ Wellman és tsait idézi Castells. = Uo. 471.

¹⁷ Castells: *A hálózati társadalom kialakulása*. 472.

de az így létrejövő barátságok, lévén, hogy gyenge kapcsolatra épülnek, egy kattintással véget is érhetnek. Ezek mellett a gyenge kapcsolatok mellett megvannak az egyén jóval kisebb számú bensőséges, interneten is ápolta kapcsolatai.

Castells úgy véli, hogy ezek a közösségek nem ugyanazokat a kommunikációs mintákat követik, mint a fizikai találkozások által működő közösségek, ezért virtuálisak, de nem irreálisak, mert csak a valóság másik dimenziójában működnek. Nem kapcsolatutáncok, hiszen van sajátos lendületük és tetterejük. Specifikumuk ezeknek a kiberkapcsolatoknak, hogy áthidalják a távolságokat, és nem föltétlenül szinkronban folynak le, de lehetőséget adnak az elszigetelt embereknek is társadalmi kapcsolatok kiépítésére. Egyes kutatások¹⁸ azt is igazolják, hogy legtöbb esetben az online konstruált személyiség összhangban van az offline személyiséggel.

A számítógép által közvetített kommunikáció nyelvezete a rendszer kritikusai számára sajnálatos eltávolodás az átgondolt, racionális diskurzus írott formáitól. Castells ezzel szemben a jelenség egy érdekes vonatkozására hívja fel a figyelmet: a médium informális, spontán és anonim jellege ösztönzi a szóbeliség egy új – elektronikus – formáját. A pesszimista kritikusokkal szemben ő úgy véli, hogy ezek az elektronikus kommunikációs lehetőségek továbbfejlesztik és megerősítik a társadalmi szokásokat, kiterjesztik a társadalmi hálózatok hatókörét, és lehetővé teszik az emberek számára, hogy aktívabban lépjenek kapcsolatokba.

Castells többször is hangsúlyozza az elektronikus médiumok interaktív potenciálját, gondoljunk például a közösségi oldalakon megjelenők helyzetére, amelyet teljes mértékben a Dewey által is megfogalmazott átadás-átvételben levés, a részvétel jellemez. Dewey szerint a résztvevők akkor kommunikálnak autentikusan, ha eszméik és érzelmeik egyaránt megjelenítődnek a közlési cselekvés során, és egymás serkentését szolgálják. Az internetes kommunikációról a fentebb vázoltak alapján elmondható, hogy esetenként megfelel a Dewey által állított kritériumoknak. A világ jelentései olyan társadalmi gyakorlat által kommunikálhatók, melyben az egyének részt vesznek, ezért az elektronikus médiumok is hozzájárulhatnak a mai ember önkifejezéséhez. Azonban a mindennapi felhasználó számára kihívást jelent, hogy egyazon rendszerben a sokféle üzenet közös kognitív mintába rendeződik, elmosódnak a határok a tartalmak között: így például az oktatás a videojátékoktól kölcsönöz kódokat. Ebben a helyzetben a különféle üzenetek kiválasztása során csökken a mentális távolság magas- és tömegkultúra produktumai között, sokarcú szemantikai kontextus jön létre, a különféle jelentések véletlenszerűen keverednek. A kommunikáció nyitott tér, ahol az egyének megoszthatják tapasztalataikat, felsorakoztatják perspektívaikat, mondta Dewey.¹⁹ A hálózati kommunikáció realizálja a multikulturalizmus, sokszempontúság, tolerancia kritériumait még akkor is, ha ez bizonyos esetekben csapdákat állít a gyanútlan felhasználó elé. A sokféle információ- és kapcsolatlehetőség feltárulása szelektivitást, kritikus odafigyelést is igényel a hálózatban szereplőkkel szemben.

Dewey kommunikációra alapuló nevelésfilozófiája az oktatást mint társas helyzetek megteremtését gondolta el, számára az aktív, közös megtapasztalás volt a hatékony nevelés kulcsa. Ma már ez a tanulási közösség kialakulhat webináriumokon is, érdekes felvetés, milyen mértékben intenzívebb ez az egymásra figyelés a közvetítettség körülményei között. Ez a fajta

¹⁸ Castells idézi Alesia Montgomeryt. = Uo. 474.

¹⁹ Dewey, John: *Democrație și educație*. Buc. 1972. 7.

kommunikáció természetesen lehet a kooperáció létesítménye, ha nem is a Dewey által elképzelt formában.

Dewey szerint a jó iskola az életről szól, ezért be kell vinni a mindennapi élet tevékenységeit az iskola falai közé. Ő többek között ezt a kézimunka, főzés, kertészkedés tantervbe építése által látta megvalósíthatónak. Ma ebben a formában elavultnak gondoljuk a megoldást, de az elgondolás lényege aktuális: a mindennapokba beépülő elektronikus kommunikáció kizárása az iskolákból nem jelentene mást, mint az élet kizárását. Dewey életszerűsége, életközelsége felszólító pedagógiájának elvei sok tekintetben működőképeseek, de a mai neveléssel foglalkozóknak újra kell gondolniuk, milyen tartalmakkal töltik meg a formális irányvonalakat.

Demokrácia és a hálózati társadalom

Dewey fél évszázada lezárult munkásságának alapvető témája a demokrácia volt. A demokrácia, melyet nem elsősorban kormányzati, hanem életvezetési formának tekintett, amelyben az egyén kibontakozhat, a sokféleség toleránsan van kezelve, és megvalósulhat a közjó, mert az értelmes individuumok belátják közös érdekeiket. A demokráciában a különbözőségekkel való jelentésteli szembesülés, a folyamatos kommunikáció alapszükséglet. Ezt jelentette a demokrácia mint ideál Dewey számára, de tudatában volt annak, hogy kora Amerikája nem teljesíti az említett feltételeket. A demokratikus gondolkodásmód kialakítása érdekében Dewey elsősorban a nevelést és a filozófiát tartotta szükségesnek, ahogy dolgozatunk eddigi fejezeteiben is rámutattunk. Ebben a zárófejezetben azt szeretnénk megvizsgálni, milyen az a demokrácia, amelyet a jelenkori Amerika működtet, hol helyezkedik el Dewey ideáljához képest.

Ma a liberális demokráciának éppen azok a problémái, amik a Dewey-féle elképzelés kulcsmozzanatai: egyrészt a politikai közérdek és társadalmi közmegegyezés megléte kérdőjeleződik meg, illetve az önálló energiával rendelkező, döntésképes szereplők tűnnek el. Dewey meglátásában egyén és társadalom egymást feltételező és nem szemben álló pólusok voltak, az individuum kibontakozása és a társadalom előrehaladása szoros összefüggésben állnak. Úgy tűnik, hasonló viszonyt körvonalaz Castells, amikor megállapítja az Én és a Hálózat közötti inherens kapcsolatokat és feszültségeket. Dewey is tisztában volt a két pólus közötti feszültségekkel, de bízott abban, hogy az egyén megtalálja a járható utat a közösségi lét felé, és a közösség ezt a folyamatot szolidárisan támogatja. Ma a szolidaritás és autonóm gondolkodás helyett az atomizálódás, az efemer érdekek a jellemzők.²⁰

Castells ebben az új kontextusban információpolitikáról beszél,²¹ amely új játékszabályokat állít, s a politizálás lehetséges színterévé az elektronikus médiát teszi. A médián kívül szerte csak marginális politika lehetséges, de a média terében lezajló események nyitott társadalmi és politikai folyamatok: a média nem szabja meg, csupán keretezi és tagolja a politikát. A jelenlegi helyzetben a politikai rendszer még mindig az ipari korszak szervezeti formáira épül, ezért fokozatosan elavulttá vált, és válságba került.

Ezzel egy időben erőteljes jelei mutatkoznak a politikai elidegenedésnek, a polgárok egyre inkább úgy érzik, hogy az állam nem képes választ adni problémáikra, a nagy pártok hitelüket veszítik. Egyre nagyobb feszültség tapasztalható a politikai részvétel, a társadalmi igények és

²⁰ Guehenno, J. M.: *Le fin de la démocratie*. Paris 1993. Idézi Castells = *Az identitás hatalma*. Bp. 2006. 428.

²¹ Uo.429.

a demokratikus intézmények között. A polgárok nem látnak a demokráciában egyebet, mint kormányzati formát, s nem hisznek abban, hogy ez a rendszer képes segíteni problémáik megoldásában. Az állam széttagoódik, a politikai rendszer kiszámíthatatlan, a politizálás egyedi ügyekre irányul – összegzi Castells.²² A jóléti demokrácia válsága egyértelmű, a nemzetállamok határai jelentéktelenné válnak, a társadalmi szerződés tartalma kiüresedik, s az egyén magára marad.

Castells mégis úgy véli, hogy a politikai szabadság addig él, amíg a polgárok hajlandók harcolni érte, s az emberek még tudják, hogy mennyire fontos a zsarnokokat meggátolni abban, hogy elfoglalják a demokrácia által esetlegesen üresen hagyott teret. Nem mond le a demokratikus újjáépítés lehetőségéről, ennek értelmében néhány lehetséges perspektívát vázol. Az első lehetőség a demokráciának lokális államként való újjáteremtése: az elektronikus média segítségével bővíteni lehet a polgárok részvételét és megkérdésztését a helyi ügyekben. A lokalizmus által a globalizáció és politikai kiszámíthatatlanság bizonyos mértékig megoszthatóvá, kibeszélhetővé válik az egyének számára, a demokrácia legitimizálása ezen a szinten kezdődhet el. Ez a lehetőség azonban az állam további nem kívánatos fragmentációját is jelentené. A második lehetőség az elektronikus demokrácia, amely a hatalom és polgárok párbeszédét megerősítene, valamint a polgárok közötti elektronikus fórumokon zajló interakcióknak, vitáknak is fontos szerepet juttatna. A polgárok így létrehozhatnak saját ideológiai alakzatokat, megkerülve a hagyományos politikai struktúrákat. Castells tisztában van azzal,²³ hogy az elektronikus demokrácia bírálható, mert az athéni demokrácia mintájára egy művelt elit kezébe adná a demokratikus eszközöket, míg a többség kizáródik a demokratikus magból. Az online politizálás megnehezíti az integrációt, a közmegegyezést és az intézményteremtést. A harmadik lehetőség a társadalom mozgósítása az internet segítségével olyan ügyek körül, melyeket az intézményes politika nem képes kezelni (környezetvédelem, egészségügy, éhezés), de amelyek széles konszenzusnak örvendenek. A nagy közmegegyezésre számot tartó ügyek mozgósíthatják a polgárokat – ezek azok a nem részrehajló politizálási formák, melyek nem pártfüggők, és egyre legitimebbé válhatnak azáltal, hogy befolyásolhatják a formális politikát. Castells abban bíz, hogy új politikai folyamatok indulnak be, melyek az emberek tudatában ismét felébresztik a közügyek iránti érzékenységét, elmélyítve a klasszikus demokrácia válságát, de előremozdítva az információs demokrácia létrejöttét.

Dewey több vonatkozásban is kapcsolódik Castells gondolataihoz: elsősorban mindketten mélységesen hisznek abban, hogy a demokratikus gondolkodásban alapvető a különbözőség elfogadása, a demokrácia elavulatlan lényege a kulturális sokféleséget megengedő szellemiség, hogy a szabadság kibontakozásának színhelye lehessen. A másik közös pont a kreatív egyének hozzájárulásába vetett hit – mindkét szerző abban látja a demokrácia működésének lényegét, hogy az individuumok értelmezik helyzetüket, környezetük problémáit, aktívan és kritikai módon viszonyulnak a világhoz, és ezáltal újratermelik a demokratikus eszmét. A harmadik közös pont a lokalizmus gondolata, Dewey és Castells a kisebb közösségek közös döntéseiben bíznak: mindketten úgy vélik, hogy a helyi problémák megoldása jóval motiválóbb az emberek számára, mint a tőlük távol eső, idegen kérdésekben dönteni. Úgy gondolom, hogy bármilyen túlélési formát is talál a 21. század a demokrácia számára, ez a három perspektíva

²²Uo. 475.

²³Uo. 477.

esszenciálisnak fog bizonyulni. A nevelésnek erre kell reflektálnia, az ilyenfajta felelősségvállalás, közösségi érzékenység, toleráns és kooperatív szemléletmód megtanítása nem egyszerű feladat, de nélkül elképzelhetetlen a jövőhöz csatlakozás.

Következtetésképpen elmondható, Dewey helyesen ismerte fel, hogy az egyént nem tekinthetjük izolált egyednek, mindig környezetében, életszerű szituációkban gondolható el, folyamatos interakcióban a természettel és az embertársakkal. Ezért Dewey politikai gondolkodásmódja úgy individualisztikus, hogy egyben a közösséget is magában foglalja, és úgy a közösség gondolkodója, hogy az egyént sem felejt ki, a maga szintetikus stratégiáját követve. Ez a fajta interdependencia ma erőteljesebbé vált, a jelenkori emberi létezés egyre erősödő egymástól való függést mutat gazdasági, politikai, társadalmi téren egyaránt. Különösen igaz ez a hálózati társadalom, az interkonnektivitás korában, az internet elterjedésével, amikor az élő kommunikáció mértéke csökken, az elektronikus médiumok által közvetített interakció pedig intenzívebbé válik.

Lényeges elgondolkodni azon, hogy miként érinti ez a jelenség az egyént, de főleg a fiatalokat, akiket az online létezésük, személyiségük határoz meg, s a kommunikáció személyes módozatai számukra mindinkább háttérbe szorúlnak. Mi történik az ún. „Z generációval”,²⁴ amelynek képviselői nem megtanulták ezt a kommunikálási formát, hanem belenőttek, akiknek a szocializációs, enkulturációs folyamataiban természetes az elektronikus kommunikáció dominanciája. Dewey a kommunikációt cselekvő részvételnélként értelmezte, ami a virtuális társadalomban történő kommunikációra is jellemző, problémás azonban a cselekvő felek attitűdje. Míg Dewey megkövetelte, hogy a kommunikációban részt vevők önállóan gondolkodó, kreatív lényekként lépjenek fel, az elektronikus médiumokban csevegők sok esetben függenek a rendszertől, nem autonóm módon reflektálnak kommunikációjuk jellegére, tartalmára. Kérdés marad, hogy a huszadik század végétől sokat problematizált interperszonális kapcsolatok váltsága ezúton megoldható-e, pótolható-e a személyes kontaktus, meddig mehet el ez a folyamat, és lesz-e szükség a „visszaútra”.

Megkockáztatok egy olyan elképzelést, miszerint Dewey reneszánsza egy másik téren is megmutakozhat: a fenntartható fejlődés eszméjéhez kapcsolódva úgy gondoljuk, hogy az emberek egyre inkább szükségét fogják érezni annak, hogy visszatérjenek az ősi életformákhoz s a természet ésszerű használatához. Felismerve a korlátozott erőforrások problémáját, a környezettudatos fiatalok egyre inkább rá fognak eszmélni a természetszerűség, életközelség fontosságára, valamelyest telítődve a szimulákrumvilág kínálatától. Nem kizárt, hogy ismét vonzóvá válhat Dewey iskolájának elképzelése – ilyen tendenciák mutatkoznak már –, amelyben a kézművesmunka, a közvetlen kapcsolat a természettel ismét alapvető. Amennyiben az iskola az életre készít fel, s ő maga is az élet mikrokozmosza, a jövő szempontjából Dewey iskolamodellje nem azért releváns, mert a 21. századi fiataloknak valóban tudniuk kellene varrni, szöni, kertészkedni, hanem azért, mert ilyen tevékenységeket folytatva realizálhatják aktuális létezésük kritikáját, reflektálhatnak arra, hogy mi képezhet vészforgatókönyvet az esetlegesen megomló, túlfejlesztett elektronikai médiumok által dominált világ számára.

²⁴ Az 1990 után született fiatalokra használja a társadalomkutatás ezt a terminust, ez a generáció a net-generáció, amely a szovjet blokk bukása után született, nincsenek tapasztalatai az elektronikus kommunikáció masszív elterjedése előltről (mint az ún. „Y generációnak”).

Dewey naturalizmusa nem csupán a természettel mint élőlények rendszerével foglalkozik, hanem azt fejezi ki, hogy a társadalom tagjai a természeti lények módjára alkalmazkodnak a világukhoz. Ez nem kevésbé igaz a hálózati társadalomban, amelyben problematikus a Hálózat és Én konfrontációja, feszültsége, egymáshoz alakulása. Dewey filozófiája – mai olvasatban – a hálózatban létezés értelmes, kritikus és önkritikus módjaira szólít fel, ebben a vonatkozásban az iskolának a feladata lenne eszközöket, módszereket találni, azzal a céllal, hogy a személyiséget ne szippantsa be a rendszer, hanem segítse a kiteljesedésben. Az izolálódó személyiségek kontextusában Dewey kooperatív módszerei rendkívül fontosak, ellensúlyozhatják a reális közreműködés (pl. együtt játszás) egyébkénti hiányát. Hasonló módon a reflektív gondolkodást háttérbe szorító hálózati létezés kontextusában a problémacentrikus oktatás különösen szükségesnek mutatkozik a jelenlegi iskolákban. Ma már nem csupán a személyiség mindenkori önkereső folyamata jelent provokációt a fiatalok számára, hanem szembesülniük kell az online identitáskonstrukciók kihívásával is, amelyek jó esetben koherensek az offline énképpel. Az önalkotás Dewey számára egyfajta művészi, poétikus gesztusként értelmeződött, mert a bátor kreativitásnak ez esetben különösen nagy szerepe van. Az én megalkotásakor a felépített én és reaktív én egységének szükségességét hangsúlyozta, a társadalmi (ez esetben hálózati) elvárásoknak megfelelő, illetve saját elképzeléseinknek megfelelő én egységét. Ha ezt sikerül megteremteni, akkor az egyén nem csupán elszenvedi társadalma hatásait, nem pusztán átveszi kritikátlanul a szerepeket, hanem képes a normákhoz aktívan, kreatívan viszonyulni, esetenként változtatni rajtuk. A Dewey-féle demokráciában erre égető szükség van, az iskola arra tehet erőfeszítéseket, hogy ennek a megvalósulását előkészítse, segítse, ösztönözve a kreatív gondolkodást a világról és magunkról.

John Dewey's Philosophy in the Network Society

Keywords: pragmatism, network society, experience, communication, education, democracy.

In my study I would like to demonstrate how John Dewey's pragmatist philosophy is applicable in the 21. century's network society. In the first place I give a succinct presentation what is the network society in Manuel Castells' interpretation than I introduce those important features of Dewey's philosophy that - in my view - are closely connected to the network society's characteristics. My conclusion is that Dewey's thoughts about communication, democracy and education are of great actuality also in the 21. century.